

În ajutorul perfecționării

ORAȘELE — FACTOR DE CREARE ȘI DE RĂSPÎNDIRE A CULTURII ÎN EUROPA APUSEANĂ (DIN SECOLUL AL XII-LEA PÎNĂ LA RENĂȘTERE)

RADU MANOLESCU

Orașele — principalele centre de cultură.

În evul mediul timpuriu, în Europa apuseană, mai puțin în Spania arabă, în condițiile unei societăți rurale și ale supremației culturale a clerului, principalele centre ale culturii scrise erau mănăstirile și episcopiile mai importante și curțile suveranilor. Principalii factori de cultură erau școlile și scriptoriile monastice conduse de clerici și cancelariile cu personal eclesastic, iar creațiile culturale purtau o puternică amprentă religioasă, fiind un „subprodus al religiei”.¹

Din secolele XII—XIII, ca urmare a urbanizării Europei apusene, orașele au început să dețină un rol tot mai important în procesul de laicizare, creare și răspîndire a culturii.²

Dezvoltarea mineritului, meșteșugurilor, comerțului, operațiilor bănești, navigației a impus orășenilor însușirea unor elemente de cultură cu caracter practic. Obținerea unor variate grade de autonomie și constituirea unor instituții municipale avînd largi atribuții făceau necesară activitatea unor magistrați și slujbași cu pregătire și experiență în domeniul juridic, administrativ, financiar. Treptata înlocuire a procedurii orale cu cea scrisă în operațiile comerciale și bănești, în justiție și administrație a impus formarea unor intelectuali profesioniști, ca notari, juriști și alți slujbași, iscusiți în mînuirea condeiului și buni cunoscători ai legilor. Școlilor orășenești mai vechi, întemeiate pe lângă biserici și mănăstiri, li s-au adăugat școli înființate de orășeni, iar apoi universități, care au dat un puternic impuls culturii. Din secolul al XIII-lea, treptata înlocuire în cultura scrisă urbană a limbii latine cu limbile vorbite a ușurat creația culturală orășenească și i-a asigurat condiții prielnice de răspîndire.

Prin cerințele și posibilitățile comunității urbane, orașele au constituit, așa dar, un mediu prielnic atît pentru geneza unei culturi care să reflecte interesele și mentalitatea orășenilor, cît și pentru răspîndirea ei în straturi sociale incomparabil mai largi decît în secolele precedente. Totodată, orașele au oferit condiții pentru formarea unei intelectualități laice, ridicate, cu precădere, din rîndul orășenilor, astfel încît „în Occident, intelectualul evului mediu s-a născut o dată cu orașele”.³

¹ B. Guenée, *Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval*, Paris, 1980, p. 55.

² J. Le Goff, *The town as an agent of civilisation*, în *The Fontana Economic History of Europe. I. The Middle Ages*. Editor C. M. Cipolla, Londra, Glasgow, 1976, p. 71—106; F. Roerig, *Die europäische Stadt und die Kultur des Bürgertums im Mittelalter*, Göttingen, 1964.

³ J. Le Goff, *Les intellectuels au Moyen Age*, Paris, 1957, p. 9.

Paralel cu cultura și arta urbană medievală, în condițiile formării relațiilor capitaliste și a burgheziei, au luat naștere, mai întâi în Italia, din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, apoi și în alte țări, din a doua jumătate a secolului al XV-lea, cultura și arta Renașterii, expresie a ideologiei burgheziei în ascensiune. Deoarece Renașterea constituie, pe de o parte, o continuare a culturii și artei orășenești din secolele precedente, iar, pe de altă parte, o nouă etapă în evoluția creației spirituale urbane, condițiile istorice și caracterele creației culturale și artistice renascentiste implică o prezentare care, prin complexitate și amploare, depășește cadrul studiului de față.

Învățământul a constituit și în orașele medievale principalul mijloc organizat de însușire și răspândire a culturii. Inițial, un număr restrâns de orășeni își putea însuși elemente de cultură în școlile organizate pe lângă bisericile sau mănăstirile din orașe. Subordonat preceptelor religiei, învățământul organizat și controlat de biserică nu corespundea, însă, aspirațiilor orășenimii, interesată în însușirea unei culturi cu caracter laic și practic. De aceea, unii orășeni cu stare își trimiteau copiii să învețe la magiștri laici particulari. Contracte încheiate între orășeni și acești magiștri, păstrate în protocoale notariale italiene din secolul al XIII-lea, atestă caracterul practic, subordonat cerințelor meșteșugurilor și comerțului, al culturii pe care urma să o primească copilul, astfel încât „să știe să citească și să alcătuiască toate scrisorile și socotelile și să fie pregătit să lucreze în atelierile de meșteșugar”.⁴ Totodată, a avut loc și procesul de extindere a învățământului urban, iar în cadrul său, de înlocuire a școlilor controlate de biserică cu cele organizate de autoritățile municipale. Potrivit relatării cronicarului Giovanni Villani, la Florența la 1336—1338, „sînt între 8 000 și 10 000 băieți și fete care merg la școală și învață să citească și între 1 000 și 1 200 băieți care învață abacul⁵ și aritmetica.” La o populație de aproximativ 90 000 de locuitori, cca. 10 000 elevi constituiau cam jumătate din populația de vîrstă școlară a orașului, procent care depășea cu mult nivelul mediu contemporan de școlarizare urbană.⁶

Școlile urbane laice urmăreau să dea copiilor atît elemente de cultură generală cît, mai ales, cunoștințe practice, corespunzătoare intereselor și mentalității orășenilor. Florentinul Giovanni di Pagolo Morelli pleda în *Memorii* (1393—1411) pentru o școală cu caracter practic, unde elevul să învețe să citească și să scrie latinește pentru a înțelege „un act notarial” și a redacta scrisori comerciale. Pentru a ajunge un bun negustor, tînărul trebuia să-și desăvîrșească cunoștințele practice dobîndite în școală prin practica în prăvălie. Spunînd „Prăvălia, iată școală!” (*Bottega, cioè iscuola*), Morelli considera că practica în prăvălie este continuarea firească și pe un plan superior a învățaturii dobîndite în școală și adevărata școală a viitorului negustor.⁷

⁴ A. Saporì, *La cultura del mercante italiano*, în idem, *Studi di storia economica. Secoli XIII, XIV, XV*, vol. I, Florența, 1955, p. 54.

⁵ Instrument de calcul medieval, format dintr-o tablă cu cifre mobile, folosit în școli, comerț, operații bănești.

⁶ C. M. Cipolla, *Before the industrial revolution. European society and economy, 1000—1700*, Londra, 1976, p. 91—92.

⁷ L. Pandimiglia, *Giovanni di Pagolo Morelli e la ragion di famiglia în Studi sul medioevo cristiano offerti a Raffaello Morghen*, vol. II, Roma, 1974, p. 564—565; C. Bec, *Les marchands écrivains. Affaires et humanisme à Florence, 1375—1434*, Paris, 1967, p. 390.

Astfel, după terminarea școlii, cunoștințele practice obținute erau consolidate și amplificate prin activitatea practică, reprezentată de atelierul corporativ, prăvălie sau bancă, în care începeau să lucreze viitorii meșteșugari și negustori.

O treaptă superioară în evoluția învățămîntului urban a constituit-o formarea universităților. Ele au luat naștere numai în orașe, care, prin resursele materiale și climatul intelectual existent, ofereau condițiile necesare pentru desfășurarea activității unei numeroase comunități universitare.

Universităților din secolul al XIII-lea de la Paris, Oxford, Cambridge, Padova, Toulouse, Salamanca, li s-au adăugat în secolele XIV—XV cele din Viena, Heidelberg, Köln, Leipzig, Poitiers, Bordeaux etc., astfel încît Europa occidentală avea spre sfîrșitul evului mediu o viață universitară intensă.⁸

Prin impulsul dat dezvoltării, laicizării și răspîndirii culturii în straturi sociale considerabil mai largi decît înainte și prin formarea unei numeroase intelectualități laice, universitățile din secolele XIII—XV au deținut un important rol în progresul culturii medievale occidentale.

Din secolul al XII-lea, în condițiile intensificării vieții economice, mai ales a comerțului și operațiilor bănești, ale răspîndirii procedurii scrise și ale renașterii dreptului roman, s-a impus tot mai mult necesitatea emiterii actelor private sub o formă publică. Sarcina întocmirii lor a revenit notarilor, persoane cu pregătire juridică, pricepute în redactarea actelor cu caracter probator.⁹

Notariatul a fost organizat mai de timpuriu în Italia, în cursul secolului al XII-lea, principalele centre fiind Bologna, Florența, Genova, Veneția; de aceea cronicarul Goro Dati afirma în *Istoria Florenței* (sfîrșitul secolului al XIV-lea), că „izvorul doctorilor în legi este Bologna și izvorul doctorilor notariatului este Florența”.¹⁰ În Franța, notariatul s-a răspîndit mai de timpuriu, din ultimul sfert al secolului al XII-lea, în orașele din „regiunea dreptului scris”, din sudul țării, iar din ultimul sfert al secolului al XIII-lea și în „regiunea dreptului cutumiar”, din nordul său.

Activitatea notarilor se oglindește în bogatele fonduri arhivistice notariale, îndeosebi registre și acte, care au o deosebită valoare documentară.

Dezvoltarea vieții economice, activitatea magistraturilor urbane și a organelor locale ale statelor în curs de centralizare, formarea școlilor și universităților, funcționarea notariatului au avut ca urmare pătrunderea scrisului în orașe în pături sociale tot mai largi și folosirea lui curentă. În aceste condiții, scrierea s-a diversificat, variantele folosite atît la codice (cărți manuscrise) cît și la documente evoluînd spre forme tot mai cursive, adaptate unor cerințe cu caracter practic.

Din secolul al XIII-lea, pentru satisfacerea nevoii de codice pentru uzul magiștrilor și studenților, în marile centre universitare, îndeosebi la Paris, Ox-

⁸ R. Șt. Ciobanu, *Constituirea și însemnătatea universităților medievale*, în „Studii și articole de istorie”, XXXIII—XXXIV, 1976, p. 13—25; J. Le Goff, *Les intellectuels au Moyen Age*, p. 73—74, 156—159.

⁹ A. de Boüard, *Manuel de diplomatique française et pontificale*. II. *L'acte privé*, Paris, 1948, p. 153—292.

¹⁰ D. Hay, *The italian Renaissance in its historical background*, Cambridge, 1979, p. 72, n. 1.

ford sau Bologna, au fost înființate ateliere de copiat codice, care depindeau de universitate, în care lucrau scribi profesioniști.

Pătrunderea culturii în pături sociale tot mai largi a impulsionat apariția tiparului, care a luat naștere și s-a răspândit aproape numai în orașe, unde necesitatea unui sistem eficient de multiplicare a cărților era mai resimțită și unde existau condițiile materiale și tehnice ca și mina de lucru calificată necesare inventării și răspîndirii sale. După apariția primei cărți tipărite cu litere mobile, „Biblia cu 42 de rînduri“, la Mainz (1452—1456), tiparul s-a răspîndit rapid în Germania, la Köln (1466), Augsburg (1468), Nürnberg (1470), Lübeck (1473), Leipzig (1481), în Italia, la Subiaco lângă Roma (1465), Veneția (1469), Milano, Napoli, Forența (1471), în Franța, la Paris (1470), Lyon (1473), în Țările de Jos, la Utrecht (1470), Bruges (1474), în Spania, la Valencia (1473), în Anglia, la Westminster (1476) etc. În Italia, existau tipografiile în 50 de orașe la 1480 și în 70 de orașe la 1500.¹¹

Prin creșterea considerabilă, în raport cu codicele, a numărului de exemplare ale unei lucrări, scurtarea timpului de execuție și scăderea treptată a prețului cărților, tiparul a dat un impuls nemaiîntîlnit pînă atunci răspîndirii culturii, titlurile cărților apărute pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea atestînd răspîndirea cuvîntului tipărit în cele mai variate domenii ale creației spirituale.

Răspîndirea culturii în pături sociale tot mai largi și acumularea de codice, iar după apariția tiparului și de cărți tipărite, au creat condiții pentru constituirea în orașe, alături de bibliotecile unor instituții religioase, a bibliotecilor aparținînd unor instituții laice, ca universitățile, sau unor orașeni. În cadrul universității din Paris, biblioteca colegiului înființat de Robert de Sorbon în 1250 avea 1 017 volume în 1290 și 1 722 volume în 1338. Unele biblioteci particulare au constituit baza primelor biblioteci publice orașenești, ca aceea a lui Joseph Alberti, rector al universității din Erfurt (1497—1499), donată orașului său natal Einbeck „pentru folosul obștesc și pentru întreașa comunitate“.¹²

Nașterea și dezvoltarea în orașe a școlilor și universităților, a atelierelor de copiat codice și tipografiilor, a bibliotecilor unor instituții sau particulare, laicizarea și pătrunderea culturii în straturi sociale tot mai largi și formarea unei intelectualități laice atestă că, începînd cu secolul al XIII-lea, orașele au devenit principalele focare de cultură ale Europei apusene.

Cultura meșteșugarilor și negustorilor.

Desfășurarea și organizarea meșteșugurilor, comerțului, operațiilor bănești, navigației impuneau celor care se ocupau cu ele și care reprezentau majoritatea populației urbane, elemente de cultură avînd, cu precădere, un caracter practic.

Pentru evidența activității, în ateliere existau registre, ținute de meșteșugarul-patron sau de notarul breslei. Statutul breslei postăvarilor florentini din 1317 prevede ca fiecare meșteșugar-patron să țină un „registru oficial, în care să înscrie sau să pună să fie înscrise cumpărările și vînzările“.¹³

¹¹ A. Flocon, *Universul cărților*, București, 1976, p. 142—150, 173, 185.

¹² S. Jakó, R. Manolescu, *Scrierea latină în evul mediu*, București, 1971, p. 91—92; B. Guenée, *op. cit.*, p. 107.

¹³ R. Manolescu (cordonator), M. Guboglu, Fl. Căzan, S. Brezeanu, M. Maxim, Gh. Zbucnea, *Orașul medieval. Culegere de texte*, București, 1976, p. 112 (text îngrijit de R. Manolescu).

Comerțul și operațiile bănești impuneau de asemenea întrebuintarea largă a scrisului și a calculului. Referindu-se la necesitatea cunoașterii calculului de către meșteșugari și negustori, Luca Paciolo în tratatul său *Știința aritmeticii, geometriei, proporțiunilor și proporționalităților* (1494), constata că „vorbind despre exercitarea tuturor meșteșugurilor mecanice, dacă lepezi din mină echerul și raportorul cu proporția lor, ce te faci?... Tot astfel, dacă lipsești de număr și calcul îndeletnicirea cu negoțul... împreună cu toate operațiunile ei... numai de câțiva pieri”.¹⁴

La rîndul său, Leon-Battista Alberti menționa în *Primele trei cărți despre familie* (1438—1441) că înaintașul său Benedetto Alberti recomanda ca „negustorul să aibă totdeauna minile mînjite de cerneală”, deoarece „negustorul... trebuie totdeauna să noteze totul, fiecare contract, fiecare câștig și fiecare cheltuială și să revadă adesea totul, ținînd totdeauna pana în mină”.¹⁵

Pentru desfășurarea și evidența activității, negustorii și îndeosebi „oamenii de afaceri” italieni din secolele XIV—XV. întrebuintau variate registre și acte și întrețineau o bogată corespondență. Pentru scris și socotit în prăvăliile unor negustori și îndeosebi în sediile asociațiilor comerciale și ale companiilor industriale, comerciale și bancare existau birouri pentru scris în care lucrau negustorii înșiși sau notari, scribi și alți slujbași și unde se păstra și arhiva. Îndeosebi „oamenii de afaceri” italieni au lăsat arhive foarte bogate, arhiva întreprinderilor și companiilor conduse de Francesco di Marco Datini din Prato cuprinzînd, pentru perioada 1363—1410, 1 194 registre și 25 000 scrisori.¹⁶

Creații culturale

Paralel cu receptarea unor creații culturale de proveniență neurbană, orașele au dat naștere unei culturi cu trăsături specifice. Datorată, cu precădere, orașenilor, la crearea ei și-au adus însă contribuția și autori provenind din alte pături sociale, dar care își desfășurau activitatea în mediul urban și îi oglindeau rerințele și mentalitatea.

Dintre creațiile culturale urbane, un loc distinct ocupă cele legate nemijlocit de activitățile specific orașenești, ca meșteșugurile, comerțul, operațiile bănești, navigația.

Necesitatea cunoașterii calculului se oglindește în elaborarea unor manuale de matematică, precum *Cartea abacului* a lui Leonardo Fibonacci din Pisa (secolul al XIII-lea), *Micul tratat de matematică* al lui Paolo Dagomari din Prato, zis Paolo dell' Abaco (secolul al XIV-lea) sau tratatul de matematică menționat al lui Luca Paciolo, tipărit la Veneția în 1494. În condițiile amplificării operațiilor bănești, la sfîrșitul secolului al XIII-lea a fost inventată în orașele toscane contabilitatea în partidă dublă, bazată pe sistemul debit-credit, care s-a generalizat în orașele din centrul și nordul Italiei în secolele XIV—XV. Sintetizînd cunoștințele de contabilitate ale vremii, matematicianul Luca Paciolo a elaborat *Tratatul special de calcule și scrieri*, care reprezintă primul manual de contabilitate în partidă dublă și l-a inclus în tratatul său de matematică.

¹⁴ Luca Paciolo, *Tratat de contabilitate în partidă dublă*. Versiune românească de D. Rusu și Șt. Cuciureanu, Iași, 1981, p. 81.

¹⁵ C. Bec, *op. cit.*, p. 51.

¹⁶ *Ibidem*, p. 113.

Necesitățile comerțului și ale navigației au generat în mediul comercial și portuar urban o legislație și o organizare judiciară distinctă, ca „dreptul negustorilor” și „legea negoțului” (secolele XI—XII), uneori cu specific maritim, ca *Dreptul maritim din Gotland* pentru comerțul maritim hanseat etc.

Pentru necesitățile navigației, în secolele XIII—XV erau folosite hărți nautice, care oglindesc o bună cunoaștere a bazinelor Mării Mediterane și Mării Negre.

Pentru uzul negustorilor, în secolele XIV—XV aveau o largă circulație, îndeosebi în orașele italiene, manualele comerciale, ca *Practica comerțului*, datorate florentinilor Francesco di Balduccio Pegolotti (1335—1340) sau Saminiato de Ricci (sfârșitul secolului al XIV-lea — începutul secolului al XV-lea). Reflectând răspîndirea noilor tehnici comerciale și bancare al vremii, în manualul lui Saminiato de Ricci distanțele dintre Florența și principalele centre comerciale și bancare din Italia sau din alte țări din Occident sînt exprimate nu în mile, ci în funcție de timpul necesar parcurgerii acestor itinerarii de o scrisoare de schimb; astfel, „marile capitale comerciale europene sînt clasate, în raport cu Florența, în ordinea crescîndă a distanțelor «bancare»”.¹⁷

Legate nemijlocit de activitățile lucrative ale orășenilor, aceste creații au, așa dar, un caracter preponderent practic și oglindesc spiritul realist, de ordine și exactitate, al societății urbane.

În afară de aceste creații, mentalitatea și aspirațiile orășenimii sînt oglindite și în opere cu caracter istoric și literar, datorate, cu precădere, unor autori orășeni.

Din secolele XII—XIII a luat naștere o amplă istoriografie urbană, datorată unor autori proveniți îndeosebi din rîndul notarilor, al membrilor consiliilor municipale și al unor orășeni cu carte.

O caracteristică comună a istoriografiei urbane o constituie concentrarea ei asupra istoriei orașului, cu înfățișarea adesea detaliată a propriilor evenimente și instituții și a rolului familiilor și al persoanelor mai importante și cu menționarea elementelor de istorie regională, națională sau universală mai sumar și în măsura în care erau legate de istoria orașului respectiv.

Istoriografia urbană s-a născut mai de timpuriu în orașele italiene, a căror dezvoltare economică și socială, instituțională și culturală a fost mai precoce și mai intensă.¹⁸

La Genova, *Analele genoveze* reflectă elaborarea istoriei oficiale a republicii de către slujbași ai Comunei genoveze și sub supravegherea acesteia. *Analele genoveze* au fost începute de Caffaro di Caschifellone, fost consul și ambasador al Comunei, care a alcătuit o istorie a Genovei pentru perioada 1100—1163, fiind astfel „primul cronțcar laic al Europei creștine” (catolice, R.M.).¹⁹ *Analele genoveze* au fost continuate pentru perioada 1164—1293 de cancelari, notari, scribi și alți slujbași ai cancelariei și Comunei. După o întrerupere de un secol, *Analele*

¹⁷ C. Bec, *op. cit.*, p. 319—320.

¹⁸ G. Arnaldi, *Il notaio — cronista e le cronache cittadine in Italia*, în *La storia del diritto nel quadro delle scienze storiche*, Florența, 1966, p. 293—309 (*Atti del primo Congresso internazionale della Società Italiana di Storia del Diritto*).

¹⁹ *Ibidem*, p. 295.

genoveze au fost reluate, la sfârșitul secolului al XIV-lea, de notarul Giorgio Stella, iar apoi de alți analiști oficiali pînă la începutul secolului al XVI-lea.²⁰

Spre deosebire de Genova, unde textul analelor era păstrat în arhivele Comunei și era accesibil numai autorităților municipale, pentru ca secretele republicii să nu se răspîndească, la Veneția, operele istoriografice se bucurau de o circulație largă, avînd ca scop intern educația civică a orășenilor și influențarea opiniei publice, iar ca scop extern cunoașterea istoriei republicii de către alte țări, în vederea încheierii unor alianțe. Probabil cu acest ultim scop a scris Martino da Canal *Istoriile Veneției* în limba franceză (ultimul sfert al secolului al XIII-lea). În secolul al XIV-lea principala operă istoriografică este datorată dogelui Andrea Dandolo, care a alcătuit în limba latină *Cronica scurtă*, iar cu ajutorul unui grup de slujbași din cancelaria dogală *Cronica scrisă pe larg*.

Și în alte orașe italiene operele istoriografice au dobîndit un caracter oficial prin încuviințarea și autentificarea lor de către autoritățile municipale sau universitare. La Padova, Rolandino, notar și magistrul de gramatică și retorică la *Studium* padovan, a înfățișat în 1262 *Cronica* sa într-o adunare formată din profesori ai „Studiului”, care, după lectura publică a textului, „cu autoritatea lor de magistri, au lăudat, au încuviințat și au autentificat solemn sus-zisa carte, operă sau cronică”.²¹

La Florența, în condițiile unei intense vieți economice și social-politice și ale progresului cultural, a luat naștere o istoriografie originală și variată. În a doua treime a secolului al XIV-lea, istoria Florenței a fost înfățișată în *Cronica nouă*, datorată fraților Villani. Partea principală, de la origini pînă la 1348, a fost scrisă de Giovanni Villani și a fost continuată de fratele său Matteo pînă la 1363 și de fiul acestuia Filippo pentru anul 1364. Medievală prin structură și concepție istorică, *Cronica nouă* cuprinde totodată și elemente noi, care oglindesc marile transformări ale societății florentine din prima jumătate a secolului al XIV-lea. Îndeosebi prin pana lui Giovanni Villani reinvie imaginea Florenței în apele dezvoltării ei, cu o impresionantă bogăție de relatări și date privitoare la populație, activitatea corporațiilor și companiilor, structură socială, organe de conducere, învățămînt, viață zilnică etc.

Din secolul al XV-lea, producția istoriografică florentină s-a amplificat și s-a diversificat. Dintre lucrările de memorialistică, cîteva se datorează unor negustori mărunți sau meșteșugari, ca acelea scrise de negustorul de vinuri Bartolomeo di Michele del Corazza, de negustorul de condimente Luca Landucci sau de căldărarul Bartolomeo Masi, oglindind proveniența unor autori și din pături sociale mai modeste.

Ca și în Italia, în Imperiul german fiecare oraș mai mare își avea proprii cronicari, care în secolele XIII—XV proveneau tot mai mult din rîndurile orășenilor cultivați. Spre sfârșitul secolului al XV-lea, o largă răspîndire a avut, datorită tiparului, cronică învățatului medic, istoric și geograf Hartmann Schedel din Nürnberg. Opera sa, *Cartea cronicilor*, cuprinzînd o istorie universală pînă în anul 1492, a fost tipărită atît în versiune latină (Nürnberg, 1493, Augsburg,

²⁰ G. Petti Balbi, *La storiografia genovese fino al secolo XV*, în *Studi sul medioevo cristiano offerti a Raffaello Morghen*, vol. II, p. 763—850.

²¹ G. Arnaldi, *op. cit.*, p. 305—306.

1497), cît și germană (Nürnberg, 1493, Augsburg, 1496, 1500), fiind unul dintre cele mai răspindite incunabule.

În Anglia, etapa decisivă a evoluției istoriografice din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, în care avea loc declinul istoriografiei monastice și înflorirea celei laice, se oglindește și în bogata producție istoriografică londoneză, ai cărei autori provin, în marea lor majoritate, din rîndurile orășenilor cultivați și ale magistraților municipali. Cele mai timpurii izvoare narative londoneze sînt *Cronica primarilor și șerifilor Londrei*, scrisă probabil de Arnold Fitz Thedmar, alderman în consiliul municipal (1258—1275) și *Analele londoneze*, datorate probabil lui Andrew Horn, negustor de pește și alderman (primele decenii ale secolului al XIV-lea). Pătrunderea limbii engleze în cultura scrisă, începînd cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea, a avut ca urmare și redactarea unor izvoare narative londoneze în engleză, cum sînt *Cronica pielarului William Gregory*, șerif (1436—1437) și primar (1451—1452) și *Marea Cronică a Londrei*, scrisă de postăvarul Robert Fabyan, alderman și șerif (1493). Oglindind preocupările și mentalitatea orășenimii londoneze din secolele XIII—XV, analele și cronicile Londrei, care au circulat în numeroase copii, tratează amplu problemele referitoare la viața economică, socială și politică a orașului și uneori se referă și la viața zilnică a orășenilor.²²

Creșterea preocupării populației orășenești de a lua cunoștință și de a-și exprima poziția față de problemele lumii și ale omului în funcție de interesele și aspirațiile sale a generat apariția unei ample producții literare scrise, redată, la început, în limba latină, apoi, tot mai mult, în limbile vorbite. Ea reprezintă o etapă decisivă în evoluția producției literare, atît prin concepția care îi stă la bază cît și prin lărgirea cercului ascultătorilor și al cititorilor.

Paralel cu poezia lirică cultă în limba latină a studenților „rătăcitori“ sau goliarzi, care circula în mediul universitar, în secolul al XIII-lea a luat naștere creația literară în limbile vorbite.

În Italia, producția literară în limba italiană a avut ca centre de creație și iradiere comunele libere și înfloritoare din nordul și centrul țării, ca Bologna, Florența, Arezzo, Pisa, Lucca. Dintre aceste centre, cel mai strălucit a fost Florența, unde, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, a înflorit curentul poetic numit „dulcele stil nou“, care a exprimat într-o manieră poetică elevată sentimentul iubirii.

În Franța, promotoarele folosirii și răspîndirii limbii franceze în creația literară au fost, din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, orașele din nordul țării. La Arras, unde exista un cenaclu cu o vie activitate literară, cîțiva poeți, îndeosebi Adam de la Halle, au creat opere care oglindesc variate aspecte ale vieții orășenești. La Paris, poeții „marelui oraș“ sînt Rutebeuf (a doua jumătate a secolului al XIII-lea) și François Villon (cca 1431—după 1463), ultimul înfățișînd cu un realism crud lumea „marginalilor“ în care a trăit.

În Anglia, reprezentantul de frunte al poeziei orășenești engleze este Geoffrey Chaucer (cca 1340—1400). În principala sa operă poetică, *Povestirile din Canterbury*, scrisă în limba engleză spre sfîrșitul secolului. Chaucer a înfățișat o amplă și realistă frescă a societății engleze a vremii; în cadrul căreia, alături de nobili,

²² A. Gransden, *Historical writing in England*, Londra, vol. I, 1974, p. 508—517, vol. II, 1982, p. 23—24, 71—72, 220—248.

clerici și țărani, locul central îl ocupă elementele orășenești: meșteșugari, negustori, corăbieri, notari etc.

O largă circulație a avut literatura didactică-morală, menită să ofere cititorului observații, reflecții și îndrumări privind atitudinea față de lume și viață. Îndeosebi partea a doua a *Romanului Trandafirului*, scrisă de Jean de Meung între 1270 și 1285, exprimă concepțiile realiste despre lume și dragoste ale orășenimii franceze, care se reflectă atât în demitizarea dragostei curțenești cât și în critica originală și ascuțită a societății și a instituțiilor ei. Ideile social-politice ale celei de a doua părți a *Romanului Trandafirului* au avut un amplu ecou și au asigurat întregii lucrări o largă circulație.²³

Opoziția orășenimii față de cler și de nobilime și tendința dezvoltării defectelor morale ale semenilor din toate categoriile sociale au dat naștere unei bogate literaturi satirice, exprimată în limbile vorbite.

Genul cel mai timpuriu și mai răspândit îl reprezintă povestirea scurtă hazlie din secolele XII—XIII: *fabliau* în Franța, *schwank* în Germania, *novella* în Italia etc.

Un monument reprezentativ al literaturii satirice urbane este *Romanul Vulpoiului*, ansamblu de poeme alcătuit în nordul Franței între anii 1174—1342. Dintre autorii cunoscuți, unii provin din mediul orășenesc, ca poetul parizian Rutebeuf, Jacquemart Gielée din Lille, un cleric răspopit cunoscut sub numele de „băcanul din Troyes” etc. Cuprinsul operei oglindește pana unor orășeni sau amprenta incontestabilă a mentalității urbane. „Epoee animalieră”, *Romanul Vulpoiului* satirizează moravurile societății punindu-le pe seama animalelor, care alcătuiesc personajele operei: vulpoiul Renart, care întrușipează pe orășeni, lupul Ysengria și ursul Brun — pe nobili, măgarul Timer — pe clerici, leul Noble — regalitatea, animalele mărunte — poporul.

Reflectând trăsături tipice ale mentalității urbane, *Romanul Vulpoiului* s-a răspândit atât în Franța cât și în Țările de Jos, Germania și Italia, sub formă de copii manuscrise sau cărți tipărite.

Mentalitatea și aspirațiile orășenimii se regăsesc și în literatura dramatică urbană din secolele XIII—XV. Desprinse din drama liturgică și semiliturgică, miracolele și misterele au o tematică preponderent religioasă, adaptată însă cerințelor mentalității urbane, fie prin accentuarea trăsăturilor pămîntești ale personajelor, fie prin introducerea unor elemente laice, îndeosebi orășenești. Astfel, în Germania, în *Piesa de Paști redentină* (secolul al XV-lea), diavolii trimiși de Lucifer pe pământ pentru a găsi păcătoși pentru iad află la Lübeck brutari care pun prea puțină drojdie în pâine, preoți care își petrec vremea prin cârciumi și alți păcătoși.

Paralel cu desprinderea dramaturgiei laice din cea religioasă, a avut loc și geneza unor lucrări dramatice cu tematică exclusiv laică, apărute la Arras la începutul secolului al XIII-lea și datorate îndeosebi lui Adam de la Halle. În secolele următoare, prin mijlocirea unor personaje alegorice în moralități, a unor proști sau nebuni în soții și a unor personaje individualizate în farse, sînt înfățișate, sub o formă satirică și moralizatoare, variate aspecte ale vieții cotidiene, îndeosebi din mediul urban. În Franța, în a doua jumătate a secolului al XV-lea,

²³ R. Șt. Ciobanu, *Ideii social-politice în a doua parte a „Romanului Rozei”*, în „Revista de istorie”, 1981, nr. 12, p. 2297—2310.

a avut o largă circulație *Farsa jupinului Pathelin*, în care caută să se înșele reciproc Pathelin, avocat fără procese, Guillaume, negustor de postav, Thibaut l'Agnelet, păstor etc.

În comparație cu teatrul organizat de biserică, teatrul urban oglindește nu numai un proces de laicizare treptată a conținutului repertoriului, ci și o amplificare a organizării și o lărgire a auditoriului. Spectacolele teatrale fiind evenimentul cultural cel mai important din viața orașului și a zonei rurale vecine, erau așteptate cu nerăbdare și organizate cu grijă. Ele aveau loc în fața catedralei sau în piața orașului, pentru a putea fi urmărite de miile de spectatori. Decorurile erau bogate, participau zeci de actori și uneori sute de figuranți, se foloseau mijloace regizorale de efect etc. Organizarea și desfășurarea spectacolelor teatrale cereau mari fonduri bănești, procurate de conducerea orașului, mijloace materiale și tehnice și oameni pricepuți în mînuirea lor, de care se îngrijeau breslele, actori profesioniști dar și mulți actori amatori și figuranți, recrutați din populația orașului. De aceea, spectacolele teatrale de mari proporții puteau fi realizate numai în orașe, iar reușita lor constituia, datorită contribuției aduse de autoritățile municipale și de orașeni, o mîndrie a întregii comunități urbane.²⁴

Arta

Arta orășenească din Europa apuseană din secolele XII—XV²⁵ — în afară de arta Renașterii, care nu intră în cadrul acestui studiu — este o componentă esențială a artei occidentale din evul mediu dezvoltat, creațiile artistice urbane încadrîndu-se, cronologic și tipologic, realizărilor din domeniile arhitecturii, sculpturii, picturii și artelor decorative din perioadele romanică și gotică ale evoluției artei occidentale în ansamblul său.

Din secolele XII—XIII, pe măsura creșterii însemnătății orașelor în viața social-economică, politică și culturală a Europei apusene, principalele inovații și creații artistice au început să fie realizate, cu precădere, în orașe, care constituiau, prin resursele umane, materiale și tehnice și prin mijloacele de organizare de care dispuneau, prin cerințele specifice ale unei comunități numeroase și prin ambianța lor spirituală, mediul cel mai prielnic pentru progresul culturii și artei. Specialiști cu înaltă calificare, meșteșugarii-artiști orășeni erau solicitați și în afara orașelor, contribuind la răspîndirea tehnicilor și creațiilor artistice născute și perfecționate în mediul urban. De aceea, arta orășenească occidentală poate fi considerată nu numai ca o componentă esențială a artei Europei apusene în ansamblul său, ci ca factorul hotărîtor în geneza direcțiilor fundamentale și a marilor creații artistice din evul mediu dezvoltat.

Deși în realizarea operelor cu conținut religios tematica era îndrumată și controlată de biserică, totuși, pe măsura formării spiritului laic, artiștii își îngăduiau libertăți în ceea ce privește lărgirea sau interpretarea tematică, astfel încît operele de artă oglindeau adesea, sub un veșmînt religios, ambianța și mentalitatea păturilor orășenești. În operele cu tematică profană, care au devenit tot mai numeroase pe măsura creșterii rolului populației urbane și a cristalizării

²⁴ I. Berlogea, *Teatrul medieval european*, București, 1970, p. 56—136.

²⁵ V. Vătășianu, *Istoria artei europene*, vol. I: *Epoca medie*, București, 1967, p. 251—333, 347—501.

unei ideologii proprii, interesele și aspirațiile orașenimii erau, în chip firesc, mult mai amplu și mai direct exprimate.

Îndeosebi din perioada artei gotice, creațiile artistice urbane au beneficiat de progresul tehnic, de sporirea mijloacelor materiale și a capacității de organizare a orașelor, ca și de intensificarea laicizării, care se oglindește în creșterea ponderii temelor de inspirație profană și în accentuarea interpretării în spirit laic a celor religioase.

Trăsăturile caracteristice ale artei gotice se constată îndeosebi în domeniul arhitecturii, care a beneficiat din plin de inovațiile din tehnica construcțiilor. Elanul constructiv s-a materializat în ridicarea în orașe, din a doua jumătate a secolului al XII-lea, atât a catedralelor și a altor construcții religioase, cât și a numeroase edificii cu destinație laică.

Construcțiile cu destinație laică militară și civilă reflectă cerințele unei așezări urbane care era un centru meșteșugăresc și comercial, avea o populație cu o structură socială tot mai diferențiată și beneficia de autonomie urbană. Un edificiu reprezentativ, simbol al autonomiei urbane și centru al organizării și conducerii vieții municipale, îl constituia palatul comunal sau primăria. În Italia, printre cele mai frumoase palate comunale sînt *Palazzo Pubblico* din Siena sau *Palazzo Vecchio* din Florența. Pentru necesitățile meșteșugurilor corporative și ale comerțului erau ridicate construcții speciale ca: halele de postav din Ypres și Bruges, grînarul din Lübeck, colegiul de comerț din Perugia, logia negustorilor din Bologna etc. Clădirile destinate asistenței publice erau spitalele, azilurile, logiile pentru expunerea copiilor abandonati etc. Orașenimea bogată, căutînd să imite felul de trai nobiliar și să-și marcheze poziția socială prin clădirile în care locuia, și-a ridicat case construite temeinic din piatră sau cărămidă, uneori apărute de turnuri sau chiar mici palate.

Sculptura, deși a continuat să fie un auxiliar al arhitecturii, îndeosebi religioase, reflectă tendința desprinderii de sub influența acesteia și pătrunderea tot mai frecventă în tematica ei a unor subiecte profane, ca în reliefurile executate de Andrea Pisano la catedrala din Florența în 1337—1343, în care sînt înfățișate activități laice orășenești, prin redarea unor ateliere de fierărie, țesătorie, sculptură, pictură, a negoțului, navigației, artelor liberale etc.

Pictura a reușit, în mai mare măsură decît sculptura, să se desprindă de sub dependența arhitecturii, să se diversifice și să-și lărgască tematica, în care subiectele de inspirație profană dețin o pondere tot mai mare. La Siena, Ambrogio Lorenzetti a pictat în „sala celor nouă” din palatul comunal fresca *Cîrmuirea bună și cea rea* (1335—1340), în care a înfățișat variate aspecte ale vieții zilnice sieneze.

Lucrările de artă din orașe, comandate și subvenționate fie de autoritățile municipale sau de orașeni, fie de alte instituții sau de persoane aparținînd altor stări sociale, dar realizate prin eforturile meșteșugarilor sau artiștilor orașeni, oglindeau solidaritatea, spiritul civic și mîndria comunității urbane. Construirea catedralei, a primăriei, a altor edificii de interes public, realizarea sculpturilor și picturilor erau urmărite cu interes și pasiune, iar terminarea și inaugurarea lor constituia un adevărat eveniment în viața întregului oraș, ogîndind lărgirea considerabilă a preocupării populației pentru viața artistică a orașului său.

În secolele XIII—XIV, creației artistice anonime a meșteșugarilor-artiști organizați corporativ i-a luat treptat locul creația artistică individualizată, ogîndind

creșterea competenței profesionale și a prestigiului artistului în societate, precum și formarea conștiinței proprii sale valori. În Franța, Pierre de Montreuil, arhitect al lui Ludovic al IX-lea (mijlocul secolului al XIII-lea), este numit în epitaful său „doctor în știința pietrei”²⁶, iar arhitectul Villard de Honnecourt a lăsat un „jurnal de șantier” (1235—1257) care atestă temeinicele și variatele sale cunoștințe teoretice și practice.

*

* *

Condițiile de viață din orașele occidentale în evul mediu dezvoltat au generat interese, aspirații și mentalități specifice, care se oglindesc în evoluția și caracterele culturii urbane. Ele se manifestă atât prin progresul spiritului laic, practic și realist și prin lărgirea tematicii abordate, cât și prin formarea unei intelectualități laice și prin răspândirea culturii în straturi sociale considerabil mai largi decât în secolele precedente.

²⁶ J. Gimpel, *Constructorii goticului*, București, 1981, p. 120.